

A. Klimczuk, *Spółeczeństwo wielokulturowe i srebrna gospodarka. Wielokulturowość w kontekście starzenia się ludności (Multicultural Society and Silver Economy. Multiculturalism in the Context of an Ageing Population)*, [in:] M. Biernacka, A. Sadowski (eds.), *Spółeczeństwo wielokulturowe - nowe wyzwania i zagrożenia*, Uniwersytet w Białymstoku, Białystok 2012, pp. 243-268.

ANDRZEJ KLIMCZUK

SPOŁECZEŃSTWO WIELOKULTUROWE I SREBRNA GOSPODARKA. WIELOKULTUROWOŚĆ W KONTEKŚCIE STARZENIA SIĘ LUDNOŚCI

Wprowadzenie

Zasadniczym celem artykułu jest omówienie, na podstawie literatury przedmiotu, głównych wątków wspólnych w tematyce konstruowania społeczeństw wielokulturowych i „srebrnych gospodarek”. W pierwszym przypadku ogólnie za kluczowe uznaje się tworzenie warunków do instytucjonalizacji demokratycznego współżycia w obrębie państwa jednostek, wspólnot i innych zbiorowości społecznych cechujących się odmiennymi tożsamościami kulturowymi. Druga koncepcja odnosi się do kształtowania systemów gospodarczych zorientowanych na dostosowanie sfer wytwarzania i dystrybucji dóbr, usług i technologii do potrzeb starzejącej się populacji. Za wspólny mianownik obu tematów uznać można przede wszystkim pozytywne i negatywne efekty zjawisk związanych ze zróżnicowaniem kulturowym seniorów np. starszych wiekiem migrantów, przedstawicieli grup religijno-wyznaniowych, regionalnych, etnicznych, mniejszości narodowych i seksualnych. W pierwszej kolejności omówione zostaną główne wątki dyskursu wokół starzenia się społeczeństw Unii Europejskiej (UE), w tym Polski, ze szczególnym uwzględnieniem prowadzonych i postulowanych polityk migracyjnych oraz perspektywy rozwoju regionalnego. Kolejna część artykułu przybliży zagadnienia ageizmu (dyskryminacji ze względu na wiek) w formie zwielokrotnionej oraz zarządzania różnorodnością i polityki kreatywności. Następnie omówiona zostanie koncepcja srebrnej gospodarki wraz z przykładami prób jej zastosowania w kontekście społeczeństw zróżnicowanych kulturowo. W podsumowaniu wskazane zostaną wnioski, co do potencjalnych kierunków dalszych badań.

A. Klimczuk, *Spoleczeństwo wielokulturowe i srebrna gospodarka. Wielokulturowość w kontekście starzenia się ludności (Multicultural Society and Silver Economy. Multiculturalism in the Context of an Ageing Population)*, [in:] M. Biernacka, A. Sadowski (eds.), *Spoleczeństwo wielokulturowe - nowe wyzwania i zagrożenia*, Uniwersytet w Białymstoku, Białystok 2012, pp. 243-268.

Starzenie się społeczeństw jako wyzwanie XXI wieku

Proces starzenia się ludności to systematyczny wzrost odsetka osób starych¹ w populacji, który wynika ze spadku płodności i umieralności, co prowadzi do wzrostu liczby ludzi dożywających wieku podeszłego [Okólski, 2004a:154; Szatur-Jaworska, 2006:243]. Statycznym odzwierciedleniem tego procesu jest zjawisko starości demograficznej, które występuje zdaniem E. Rosseta, gdy ponad 12% członków populacji przekroczy wiek 60 lat [Okólski, 2004a:155] lub 7% powyżej 65. roku życia, jak przyjmuje Organizacja Narodów Zjednoczonych (ONZ) [Trafiałek, 2006:69]. Rozwój zjawiska starości demograficznej ilustrowany jest wskaźnikiem „obciążenia” ludności w wieku produkcyjnym ludnością w wieku poprodukcyjnym, co wiąże się z negatywnymi i konfliktogennymi zmianami w relacjach społecznych związanymi m.in. z utratą stabilności finansów publicznych, wzrostem obciążeń osób młodych podatkami i składkami na ubezpieczenia zdrowotne oraz różnicami pokoleniowymi w hierarchiach wartości i preferencjach politycznych [Klimczuk, 2010a].

Wskazane kryteria zostały określone w połowie XX wieku i współcześnie podlegają krytyce z uwagi na mniejszą zasadność ich stosowania w społeczeństwach postindustrialnych w których praca fizyczna jest zastępowana w znacznej mierze automatami i robotami. Ponadto wzrasta udział pracy umysłowej i twórczej z wykorzystaniem elastycznych form zatrudnienia i organizacji czasu pracy. Jednocześnie w ostatnich dekadach poprawie uległ stan zdrowia seniorów, ich świadomości i aktywności społecznej oraz ewoluowały cele polityki społecznej wobec ludzi starych i starości, która zmierza do obniżania znaczenia wieku kalendarzowego jako cechy kształtującej życie jednostki oraz tworzenia sieci instytucji umożliwiających seniorom samodzielne zaspokajanie podstawowych potrzeb [Szukalski, 2006: 7-9; Synak, 2000: 10-11; Szatur-Jaworska, 2000: 140-144; Giddens, 2009: 170-176; Stone, 2006: 300-301]. Następujące na przełomie XX i XXI wieku odchodzenie od „demografii apokaliptycznej”, cechującej się niemal wyłącznie negatywnymi ocenami prognoz związanych ze wzrostem liczby osób starszych, obejmuje również poszukiwanie technik i

¹ W artykule przyjmuje się, iż starzenie się to pojęcie służące do opisu jednostkowych i zbiorowych zmian związanych z kategorią społeczną ludzi starych. Synonimami określenia „ludzie starzy” są tu zwroty „osoby starsze”, „ludzie starsi” i „seniorzy”. Za kryterium starości uznaje się za ekspertami Światowej Organizacji Zdrowia przekroczenie 60. roku życia [UNDP, 1999: 7]. W części omawianych w artykule publikacji i dokumentów krajowych i zagranicznych instytucji badawczych, jednostek administracyjnych i ośrodków eksperckich starzenie się i starość odnoszą się też do osób w wieku 45-59 lat – tym samym ich autorzy zwracają uwagę na potrzebę mniej lub bardziej samodzielnego przygotowania do aktywności jednostek i grup w ostatnim etapie życia [Zob. Ferry i wsp., 2006, Golinowska, 2010].

A. Klimczuk, *Spoleczeństwo wielokulturowe i srebrna gospodarka. Wielokulturowość w kontekście starzenia się ludności (Multicultural Society and Silver Economy. Multiculturalism in the Context of an Ageing Population)*, [in:] M. Biernacka, A. Sadowski (eds.), *Spoleczeństwo wielokulturowe - nowe wyzwania i zagrożenia*, Uniwersytet w Białymstoku, Białystok 2012, pp. 243-268.

metod pomiaru i analizy procesu starzenia się. Podejmowane są próby tworzenia nowych miar i pojęć, które w większym stopniu będą uwzględniać krajowe uwarunkowania instytucjonalno-prawne, migracje, stan zdrowia ludności oraz możliwości funkcjonalne i poznawcze seniorów. Opieranie polityk publicznych na zdezaktualizowanych kryteriach i wskaźnikach może prowadzić do działań instytucjonalnych niewłaściwych do potrzeb, zasobów, wartości i celów poszczególnych podmiotów życia publicznego na poziomie międzynarodowym, krajowym i regionalnym [Ervik, 2009]. Współcześnie do opisu procesu starzenia się populacji wykorzystuje się również takie miary, jak: współczynniki zależności, skale analfabetyzmu, poziom aktywności zawodowej, średnia wieku populacji, oczekiwana dalsza długość życia, potencjał wsparcia, ustawowy wiek emerytalny, przeżywalność oraz współczynnik płodności kobiet [UN 2001, 2010; Vos, Ocampo, Cortez 2008; Kurkiewicz, 2010: 128-132].

Na początku XXI wieku dostrzega się zatem większe zróżnicowanie społeczne i kulturowe seniorów. Można zaryzykować twierdzenie, że badania w tym obszarze są dopiero na wstępnym etapie i że stanowią stosunkowo słabo rozwiniętą część gerontologii także w Polsce². W tym miejscu należy zwrócić uwagę, iż w ostatnich latach doszło do wyróżnienia nowych subdyscyplin: gerontologii geograficznej, etnogerontologii i studiów nad starzeniem się mniejszości [Andrews i wsp., 2007; Markides i wsp., 2007] oraz powołania dedykowanych im organizacji naukowych³. Badacze tych nurtów podejmują m.in. zagadnienia oddziaływania globalizacji oraz czynników kulturowych i etnicznych na procesy starzenia [Albert, 2007]; problemów migrantów, przedstawicieli grup religijno-wyznaniowych, regionalnych,

² Tematyka zróżnicowania społecznego i kulturowego seniorów jest w ograniczonym stopniu poruszana w badaniach porównawczych systemów emerytalnych i ochrony zdrowia, jako źródło wykorzystywanej przez gerontologów koncepcji cyklu życia oraz w opisach historii zjawiska starości i pozycji ludzi starych [Zob. Synak, 1999, 2000; Szatur-Jaworska, 2000: 19-33]. Za uzasadnienie do analiz zróżnicowania wewnętrznego kategorii społecznej ludzi starych można uznać również wielość stosowanych w badaniach „progów starości”, czyli wydarzeń rozpoczynających ostatni etap życia człowieka. Za B. Szatur-Jaworską [2000:34-37] przyjmuje się przynajmniej sześć ich typów: wiek biologiczny, demograficzny (kalendarzowy, chronologiczny), psychiczny (psychologiczny), społeczny, ekonomiczny i socjalny. Każde z tych kryteriów wskazuje na odmienne cechy ludzi starych, które są powiązane z takimi zmiennymi jak płeć, wiek, wykształcenie, miejsce zamieszkania i źródło dochodów, a które są stosowane w badaniach opisowo-diagnostycznych i socjalno-praktycznych. Możliwe są także analizy zróżnicowania seniorów z uwzględnieniem nierówności społecznych oraz opinii i postaw dotyczących np. pochodzenia, zainteresowań, obszarów aktywności społecznej, zachowań dewiacyjnych, poglądów politycznych [Klimczuk, 2010b]. Obszarem badań jest tu też bogactwo wizerunków i materiałów wizualnych, które oddziałują na tworzenie stereotypów starości [Klimczuk, 2009]. Na 2012 rok Stowarzyszenie Gerontologów Społecznych planuje publikację „Starość w mozaice kulturowej - konteksty edukacyjne, kulturowe i społeczne”, która jako pierwsza będzie gromadzić prace z omawianego zakresu [www.przewodnik-praga.ipns.pl/strony/sgs/ (z dnia 06.08.2011)].

³ Zob. *American Society on Aging - Diversity*, www.asaging.org/diversity (z dnia 07.08.2011); *Centre for Cultural Diversity in Ageing*, www.culturaldiversity.com.au (z dnia 07.08.2011).

A. Klimczuk, *Spoleczeństwo wielokulturowe i srebrna gospodarka. Wielokulturowość w kontekście starzenia się ludności (Multicultural Society and Silver Economy. Multiculturalism in the Context of an Ageing Population)*, [in:] M. Biernacka, A. Sadowski (eds.), *Spoleczeństwo wielokulturowe - nowe wyzwania i zagrożenia*, Uniwersytet w Białymstoku, Białystok 2012, pp. 243-268.

narodowych, etnicznych oraz mniejszości seksualnych w okresie starości [Herdt, Vries, 2004]; migracji seniorów [Longino, Bradley, 2006; Warnes, 2006]; oraz dostosowania do ich potrzeb programów nauczania, pracy socjalnej i usług społecznych [Mehrotra, Wagner 2009].

W niniejszym opracowaniu za podstawowy wątek łączący tematykę konstruowania społeczeństw wielokulturowych i starzenia się ludności uznaje się dyskurs wokół formułowania i prowadzenia polityk migracyjnych w UE. Starzenie się zasobów pracy prowadzi do wzrostu zapotrzebowania na uzupełnienie siły roboczej imigrantami, stąd też rosną obawy o skutki ich napływu z młodszych części świata, głównie z Azji i Afryki. Jednocześnie zakłada się, że różnice kulturowe „tubylców” i „przybyszów” będą zagrażać utrzymaniu wolności i praw gwarantowanych przez systemy demokratyczne [Klimczuk, 2010a]. Odpowiedzią na te zmiany są programy budowy wielokulturowości, sposobów prowadzenia dialogu i łagodzenia konfliktów uwzględniające głównie sfery życia publicznego i zawodowego [Giancola, 2006]. Uproszczając z drugiej strony zauważa się, że w starzejących się zbiorowościach seniorzy mogą zajmować pozycje uprzywilejowane za sprawą nie tylko nagromadzenia w trakcie życia różnych form kapitału [Castells, 2007:444-445], ale też z uwagi na tworzenie silnego elektoratu popierającego rozwiązania sprzyjające osobom w niemobilnym wieku produkcyjnym (w polskiej statystyce są to kobiety w wieku 45-60 lat i mężczyźni 45-65 lat) i poprodukcyjnym (60+ kobiety/65+ mężczyźni) np. w ramach kodeksu pracy uprzywilejowującego starszych pracowników, związki zawodowe, wysokie opodatkowanie pracy i osoby „uciekające w emeryturę” [Dobrowolski, 2006]. Rozwiązania te hamując przedsiębiorczość oraz utrudniając poszukiwanie i tworzenie miejsc pracy sprzyjają wypychaniu osób młodych z rynku pracy. W rezultacie to oni są najczęściej migrantami, którzy nie tylko pokładają swoje zaufanie w innych społeczeństwach i ich organizacjach, ale też poza krajem oczywistym lepiej wykorzystują umiejętności i kontakty, choć zarazem częściej podejmują wówczas pracę na podrzędnym rynku pracy, przez co są bardziej narażeni na różne ryzyka socjalne [Okólski, 2004a:231-236; Sztompka, 2007:328-333; Galor, 2008].

Stymulowanie migracji jest uznawane - obok działań na rzecz zwiększenia populacji, podnoszenia produktywności zasobów pracy oraz aktywizacji zatrudnienia bezrobotnych – za jeden z instrumentów ograniczania negatywnych konsekwencji zmian demograficznych [Baładynowicz-Panfil, 2010: 13-14]. Polityka migracyjna w odróżnieniu od pozostałych

A. Klimczuk, *Spoleczeństwo wielokulturowe i srebrna gospodarka. Wielokulturowość w kontekście starzenia się ludności (Multicultural Society and Silver Economy. Multiculturalism in the Context of an Ageing Population)*, [in:] M. Biernacka, A. Sadowski (eds.), *Spoleczeństwo wielokulturowe - nowe wyzwania i zagrożenia*, Uniwersytet w Białymstoku, Białystok 2012, pp. 243-268.

rozwiązań pozwala na uzupełnianie zasobów pracy w krótkim okresie czasu⁴. Na przełomie XX i XXI wieku powstała też koncepcja migracji zastępczych/kompensacyjnych (ang. *replacement migration*)⁵, której zastosowanie mogłoby zarówno mobilizować do większej otwartości starzejących się społeczeństw na imigrantów, ale też pobudzać konflikty międzypokoleniowe i międzykulturowe w nurcie „demografii apokaliptycznej” [Szukalski, 2006]. J. Bijak, D. Kupiszewska i M. Kupiszewski [2005] prowadząc analizy demograficzne z wykorzystaniem tej koncepcji stwierdzili, że w ujęciu długookresowym migracje zastępcze nie byłyby akceptowane społecznie i skuteczne. Badacze sformułowali siedem wniosków i rekomendacji: (1) odrzucenie tej koncepcji jako podstawy działań praktycznych na rzecz imigracji selektywnej w wybranych branżach; (2) poszukiwanie rozwiązań sprzyjających wzrostowi płodności m.in. poprawy wsparcia dla rodziców, równości płci, form zatrudnienia przyjaznych życiu rodzinnemu; (3) zwiększenie zatrudnienia kobiet i osób w niemobilnym wieku produkcyjnym; (4) reformowanie systemów emerytalnych w kierunku bardziej elastycznych rozwiązań opartych na finansowaniu kapitałowym, a nie repartycyjnym; (5) tworzenie nowych wskaźników ochrony zdrowia i opieki uwzględniających kondycję i warunki życia seniorów, a zarazem promujących edukację ustawiczną i inwestycje w ich kapitał ludzki; (6) prowadzenie interdyscyplinarnych badań nad procesem starzenia się oraz jego skutkami w poszczególnych obszarach życia społecznego; (7) podejmowanie kampanii świadomościowych na rzecz zmiany postaw i opinii o starości i starzeniu się ludności.

⁴ Za pozostałe korzyści z polityki migracyjnej uznaje się m.in. tworzenie nowych miejsc pracy związanych z obsługą migracji, wzrost konsumpcji i popyt na rynku mieszkaniowym oraz wzbogacenie kultury i struktury narodowej i etnicznej kraju przyjmującego [Kawczyńska-Butrym, 2009: 55-62]. Napływ imigrantów wiąże się również z takimi kosztami jak np. tworzenie infrastruktury do pracy i życia, ryzyko ograniczenia miejsc pracy w niektórych branżach dla mieszkańców kraju przyjmującego, możliwość wystąpienia konfliktów społecznych, spadku zaufania do cudzoziemców, wystąpienie zjawisk dyskryminacji i wykluczenia, ryzyko degradacji środowisk lokalnych i wzrostu przestępczości oraz wzrostu nierówności społecznych w tym przemian w hierarchiach bogactwa, władzy, prestiżu i zdrowia [KE, 2011].

⁵ Za ekspertami Wydziału ds. Ludności Departament Spraw Gospodarczych i Społecznych ONZ poprzez migracje zastępcze/kompensacyjne rozumie się „migracje międzynarodowe, które byłyby potrzebne dla wyrównania ewentualnych deficytów populacji tj. w przypadku spadku liczby ludności, spadku liczby ludności w wieku produkcyjnym, jak również dla zrównoważenia ogólnego starzenia się populacji” [UNPD, 2000:7].

A. Klimczuk, *Spoleczeństwo wielokulturowe i srebrna gospodarka. Wielokulturowość w kontekście starzenia się ludności (Multicultural Society and Silver Economy. Multiculturalism in the Context of an Ageing Population)*, [in:] M. Biernacka, A. Sadowski (eds.), *Spoleczeństwo wielokulturowe - nowe wyzwania i zagrożenia*, Uniwersytet w Białymstoku, Białystok 2012, pp. 243-268.

Tabela 1. Prognoza ludności świata ogółem w tys. osób do 2035 roku

Kontynent	2010	2015	2020	2025	2030	2035
Świat	6 895 889	7 284 296	7 656 528	8 002 978	8 321 380	8 611 867
Europa	738 199	742 067	744 177	743 890	741 233	736 922
Azja	4 164 252	4 375 482	4 565 520	4 730 130	4 867 741	4 978 236
Afryka	1 022 234	1 145 316	1 278 199	1 417 057	1 562 047	1 713 090
Ameryka Północna	344 529	359 638	374 394	388 472	401 657	413 945
Ameryka Środkowa	155 881	166 487	176 389	185 492	193 747	200 966
Ameryka Południowa	392 555	412 909	431 471	447 830	461 496	472 331
Oceania	36 593	39 355	42 056	44 651	47 096	49 367

Źródło: *World Population Prospects: The 2010 Revision*, UNPD, United Nations, <http://esa.un.org/unpd/wpp/index.htm> (z dnia 10.08.2011).

Tabela 2. Prognoza ludności świata w wieku 65+ do 2035 roku

Kontynent	2010	2015	2020	2025	2030	2035
Liczba w tys.						
Świat	524 364	602 333	717 797	840 138	976 111	1 126 636
Europa	119 425	128 699	140 292	153 301	166 003	175 633
Azja	279 057	325 871	402 030	478 517	566 120	673 984
Afryka	35 970	42 391	50 333	59 854	70 579	82 826
Ameryka Północna	45 349	52 665	61 400	71 651	81 172	86 684
Ameryka Środkowa	9 397	11 015	13 563	16 678	20 332	24 478
Ameryka Południowa	27 744	33 083	40 153	48 531	58 307	67 649
Oceania	3 906	4 660	5 434	6 305	7 236	8 025
% ogółu ludności						
Świat	7,6	8,3	9,4	10,5	11,7	13,1
Europa	16,2	17,3	18,9	20,6	22,4	23,8
Azja	6,7	7,4	8,8	10,1	11,6	13,5
Afryka	3,5	3,7	3,9	4,2	4,5	4,8
Ameryka Północna	13,2	14,6	16,4	18,4	20,2	20,9
Ameryka Środkowa	6	6,6	7,7	9	10,5	12,2
Ameryka Południowa	7,1	8	9,3	10,8	12,6	14,3
Oceania	10,7	11,8	12,9	14,1	15,4	16,3

Źródło: *World Population Prospects: The 2010 Revision*, UNPD, United Nations, <http://esa.un.org/unpd/wpp/index.htm> (z dnia 10.08.2011).

A. Klimczuk, *Spoleczeństwo wielokulturowe i srebrna gospodarka. Wielokulturowość w kontekście starzenia się ludności (Multicultural Society and Silver Economy. Multiculturalism in the Context of an Ageing Population)*, [in:] M. Biernacka, A. Sadowski (eds.), *Spoleczeństwo wielokulturowe - nowe wyzwania i zagrożenia*, Uniwersytet w Białymstoku, Białystok 2012, pp. 243-268.

Można wskazać jeszcze dwa argumenty za odrzuceniem koncepcji migracji zastępczych. Pierwszym może być fakt, iż starzeją się nie tylko społeczeństwa europejskie, ale też z pozostałych kontynentów. Według prognozy demograficznej ONZ do 2035 roku wzrastać ma ogólna liczba ludności świata, choć ogólne tempo przyrostu naturalnego będzie spadać. Europa ma znajdować się w najmniej korzystnej sytuacji spośród wszystkich regionów świata (tab. 1) z uwagi na fakt, iż jej populacja będzie nie tylko się starzeć, ale też maleć od około 2020 roku co obniży konkurencyjność gospodarczą poszczególnych krajów i ich regionów. Jednakże pozostałe kontynenty również będą się starzeć (tab. 2) co będzie nie tylko negatywnie oddziaływać na napływ imigrantów do krajów wysoko rozwiniętych, ale też zmieniać wyzwania i zadania pomocy rozwojowej oraz zwiększać nacisk na kształtowanie i przestrzeganie praw osób starszych [UN 2010; Vos, Ocampo, Cortez 2008].

Zasadność koncepcji migracji zastępczych podważają również przemiany pracy i czasu wolnego wraz z ich miejscem w cyklu życia ludzkiego. Współcześnie w odróżnieniu od końca XIX wieku, kiedy wprowadzone zostały pierwsze systemy emerytalne, ludzie żyją dłużej z uwagi na poprawę warunków zdrowia, życia i pracy, przy czym też dłużej kształcą się w okresie młodości i dłużej żyją w starości. Jednocześnie opóźnił się moment podjęcia pracy i założenia rodziny [Okólski, 2004b: 46-48; Szatur-Jaworska, 2000: 27]. Załamanie konsekwentnego i nieodwracalnego porządku faz nauki, pracy i emerytury sprawia, że biologiczne oraz społeczno-ekonomiczne role tak młodych, jak i starych są coraz częściej niedopasowane. Odzwierciedlają to przemiany wartości, norm i stylów życia m.in. spadek zaufania do instytucji publicznych, upowszechnianie ustawodawstwa aborcyjnego, kalkulowanie kosztów i korzyści z posiadania dzieci względem nabywania dóbr konsumpcyjnych oraz większe możliwości prowadzenia samodzielnego życia bez zakładania rodziny [Kukliński, Pawłowski 2006; Sztaba, 2010]. Zmiany te wiążą się z przejściem od społeczeństw industrialnych do postindustrialnych, w których jak twierdzi M. Castells [2007: 443-449], skrócenie czasu pracy jest ważniejszym problemem niż wzrost bezrobocia. Za R. Ervikiem [2009: 6-7, 11-14] przyjmuje się, że wraz z powyższymi przemianami podważeniu ulega wskaźnik obciążenia demograficznego, gdyż coraz szerzej stosowane są rozwiązania techniczne umożliwiające częściowe przeciwdziałanie niedoborom siły roboczej poprzez wzrost wydajności pracy oraz zastąpienie wielu czynności fizycznych automatami i robotami. Jednocześnie prowadzi to do zjawiska „wykluczenia/podziału robotycznego”, czyli nierównego dostępu krajów, regionów, jednostek i grup do udogodnień tych technologii

A. Klimczuk, *Spoleczeństwo wielokulturowe i srebrna gospodarka. Wielokulturowość w kontekście starzenia się ludności (Multicultural Society and Silver Economy. Multiculturalism in the Context of an Ageing Population)*, [in:] M. Biernacka, A. Sadowski (eds.), *Spoleczeństwo wielokulturowe - nowe wyzwania i zagrożenia*, Uniwersytet w Białymstoku, Białystok 2012, pp. 243-268.

przydatnych w życiu codziennym także seniorom. Nie zwiększa się jednak pula czasu wolnego, gdyż jak twierdzi T. Warnes [2006] skracaniu czasu pracy w życiu człowieka towarzyszy zagospodarowanie powstałych luk poprzez urynkowanie świadczeń i usług społecznych. Objawia się to z jednej strony wydłużaniem okresu edukacji przedszkolnej i etapu staży przed podjęciem pracy zawodowej. Z drugiej zaś nawet mimo podwyższania wieku emerytalnego dochodzi do wcześniejszego, ale już stopniowego, przechodzenia na emeryturę umożliwiającego przygotowanie się do starości i łączenie pracy z emeryturą. Na akumulację różnych kapitałów przydatnych w okresie starości oddziaływać ma podejmowanie lub zaniechanie migracji na wcześniejszych etapach życia, w szczególności do regionów stwarzających lepszy dostęp do edukacji oraz szanse na zatrudnienie i wyższe zarobki. Migracje w fazie starości dotyczyć będą, zaś poszukiwania lepszego dostępu do opieki i oferty czasu wolnego, zwielokrotnienia przynależności i miejsc zamieszkania (np. korzystania z podwójnego obywatelstwa, dysponowania mieszkaniem w różnych krajach) oraz powrotów w okresie starości migrantów do kraju ojczystego [Warnes, 2006: 215-216; Saffo, Soojung-Kim Pang 2004]. Kluczowa jest tu infrastruktura dla seniorów, możliwość podtrzymywania kontaktów z bliskimi i przyjaciółmi oraz znoszenie barier językowych i dyskryminacji.

Formalny wyraz dylematów związanych ze starzeniem się społeczeństw przybliżyła opracowana przez Komisję Europejską [2005] Zielona Księga „Wobec zmian demograficznych”. Wskazano w niej, iż niezbędne jest poszukiwanie rozwiązań, które będą sprzyjać przywróceniu przyrostu naturalnego, utrzymaniu równowagi w relacjach międzypokoleniowych oraz nowych etapów przejściowych w cyklu życia np. związanych z bezrobociem osób młodych, przechodzeniem na emeryturę, wychowywaniem dzieci przez osoby pracujące. Działania w tych wymiarach należą do kompetencji wyłącznych rządów i samorządów państw członkowskich. W sprawozdaniu na temat starzenia się społeczeństwa [KWE, 2009] podtrzymano zaś pięć celów, „konstruktywnych odpowiedzi na wyzwania demograficzne”, określonych w 2006 roku do których powinny dążyć wspomniane podmioty. Są to: (1) wspieranie odnowy demograficznej przez stworzenie lepszych warunków dla rodzin; (2) wspieranie zatrudnienia poprzez tworzenie nowych i lepszych miejsc pracy oraz przedłużenie i jakościową poprawę okresu aktywności zawodowej; (3) stworzenie bardziej produktywnej i konkurencyjnej Europy; (4) zorganizowanie Europy w taki sposób, aby przyjąć imigrantów i zapewnić im integrację; (5) zapewnienie stabilnych finansów publicznych, a tym samym zagwarantowanie ochrony socjalnej i sprawiedliwości

A. Klimczuk, *Spoleczeństwo wielokulturowe i srebrna gospodarka. Wielokulturowość w kontekście starzenia się ludności (Multicultural Society and Silver Economy. Multiculturalism in the Context of an Ageing Population)*, [in:] M. Biernacka, A. Sadowski (eds.), *Spoleczeństwo wielokulturowe - nowe wyzwania i zagrożenia*, Uniwersytet w Białymstoku, Białystok 2012, pp. 243-268.

międzypokoleniowej. Dodatkowo w raporcie „Starsi, liczniejsi i zróżnicowani Europejczycy” [EC, 2011] określono trzy obszary, w których powinny być prowadzone dalsze działania i badania: (1) promocja aktywnego starzenia się; (2) integracja imigrantów i ich rodzin; (3) tworzenie warunków godzenia obowiązków rodzinnych i zawodowych. Wspomnieć należy, że zbliżone zalecenia przedstawiły Grupa Refleksji przy Radzie Europejskiej [RUE, 2010] oraz Grupa Wybitnych Osobistości przy Radzie Europy [CE, 2011].

Przybliżone wątki dyskursu wokół starzenia się społeczeństw UE mają znaczenie dla rozwoju regionalnego w Polsce⁶. Według prognozy demograficznej Eurostatu z 2010 roku dla 27 krajów, w której przyjęto założenie o konwergencji procesów demograficznych w krajach UE wraz z niwelowaniem istniejących między nimi różnic społeczno-ekonomicznych i kulturowych, ludność Polski zmniejszy się z 38,1 milionów osób w 2010 roku do 36,8 w 2035 roku i 32,7 w 2060⁷. Udział osób w wieku powyżej 65 lat wzrośnie w tych okresach z 13,4% do 23,8%, a następnie 36,1%, przy średniej wartości dla wszystkich krajów UE wynoszącej w tych okresach odpowiednio 16%, 24,1% i 29,3%. Natomiast według prognozy demograficznej Głównego Urzędu Statystycznego z 2008 roku liczba osób w wieku 65+ może wzrosnąć do 2035 do 8,3 milionów (23,2% ogółu ludności). Na 100 osób w wieku produkcyjnym ma przypadać 46 osób w wieku poprodukcyjnym [GUS, 2009: 311]. Starzenie się ludności ma intensywniej przebiegać w miastach, gdzie doprowadzi do 24,3% ludności w wieku 65+ w stosunku do 21,7% na wsi. Największy wzrost nastąpi w miastach województwa świętokrzyskiego (o 15,6 pkt. proc. ludności miejskiej), lubelskiego (13,9 pkt. proc.), podkarpackiego (13,1 pkt. proc.), podlaskiego (12,8 pkt. proc.), opolskiego (12,6 pkt. proc.), warmińsko-mazurskiego (12,3 pkt. proc.) oraz lubuskiego (12,2 pkt. proc.) [GUS, 2009: 182]. Starzeniu się populacji ma towarzyszyć jej zmniejszanie, które w 90% ma dotyczyć miast [GUS, 2009: 156-158, 173-

⁶ Za Z. Strzeleckim [2008:78] region określa się jako „obszar o określonej specjalizacji gospodarczej, będącej wynikiem wykorzystania endo- i egzogenicznych czynników rozwoju”. W artykule uznaje się, że jest to zarządzana przez władze publiczne jednostka administracyjna na poziomie województwa wraz z regionalną społecznością obywatelską. Przy czym rozwój regionalny jest miarą efektywności polityki regionalnej, czyli koncepcji i działań praktycznych wpływających na wielkość i tempo tego rozwoju oraz na zmiany w strukturze przestrzennej gospodarki celem poprawy konkurencyjności regionu [Strzelecki, ibidem]. Rozwój ten to: (1) transformacja czynników i zasobów regionalnych w dobra i usługi; (2) zmiany sposobów, poziomu i jakości życia mieszkańców regionu; (3) postęp techniczny i technologiczny; oraz (4) proces wymiany między człowiekiem, a środowiskiem. Uznaje się, że współczesną politykę regionalną, od lat 1980. cechuje paradygmat sieciowy w którym władze centralne państwa pełnią funkcje koordynacyjne, korzystając ze wsparcia władz terytorialnych i instytucji otoczenia sektora produkcyjnego [Strzelecki, ibidem: 93-94]. W modelu tym dąży się do wspierania wszystkich, a nie tylko najwyżej lub najsłabiej rozwiniętych regionów na wielu możliwych polach działania, takich jak: inwestycje w infrastrukturę ekonomiczną i społeczną, badania i rozwój, zasoby ludzkie oraz biznes i jego otoczenie.

⁷ *EUROPOP2010 - Convergence scenario, national level (proj_10c2150p)*, <http://ec.europa.eu/eurostat> (z dnia 10.08.2011).

A. Klimczuk, *Spoleczeństwo wielokulturowe i srebrna gospodarka. Wielokulturowość w kontekście starzenia się ludności (Multicultural Society and Silver Economy. Multiculturalism in the Context of an Ageing Population)*, [in:] M. Biernacka, A. Sadowski (eds.), *Spoleczeństwo wielokulturowe - nowe wyzwania i zagrożenia*, Uniwersytet w Białymstoku, Białystok 2012, pp. 243-268.

175]. Ich populacja spadnie z 23,3 milionów do 21,2 milionów osób, co wiąże się nie tylko ze spadkiem płodności, ale też migracji stałych do miast na rzecz migracji związanych z pracą lub nauką, wzrostem migracji z miast do obszarów wiejskich z uwagi na wzrost cen mieszkań i kosztów budowy domów oraz z poprawą statusu ekonomicznego, pozwalającą zamieszkiwać w korzystniejszym środowisku. Największe ubytki ludności odnotowane zostaną w województwach świętokrzyskim, łódzkim, lubelskim, opolskim i śląskim. Procesy dezurbanizacji wystąpią głównie w regionie świętokrzyskim, wielkopolskim, kujawsko-pomorskim i pomorskim. Opisane tendencje wzbudzają coraz większe zainteresowanie badaczy szczególnie w odniesieniu do tworzenia spójnej polityki imigracyjnej, która pozwoliłaby na złagodzenie negatywnych oddziaływań starzenia się ludności [Grabowska-Lusińska, Żylicz 2008; Górny 2010], a zarazem poprawiła wizerunek kraju i jego regionów jako przyjaznych i atrakcyjnych dla obcokrajowców [EC, 2011: 88-90].

Zarządzanie różnorodnością i polityka kreatywności jako odpowiedzi na dyskryminację zwielokrotnioną

Ageizm, według R. Butlera - twórcy tego określenia, odnosi się do „procesu systematycznego tworzenia stereotypów i dyskryminowania ludzi z powodu tego, iż są starzy” [za: Szukalski, 2004: 11]. Podejście to pomija inne grupy wieku. Szerszą definicję proponuje E. Thorpe [2004: 51]: „Dyskryminacja ze względu na wiek jest doświadczeniem odmiennego traktowania i nieposzanowania osobistych praw i możliwości. Opiera się na stereotypowych przeświadczeniach o naturze jednostki, jej możliwościach i umiejętnościach formułowanych w odniesieniu do wieku. Dochodzi do niej wtedy, gdy uprzedzenia związane z wiekiem zostają zinstytucjonalizowane, czy to wprost poprzez przepisy i uregulowania prawne, czy też w sposób mniej czytelny, przejawiający się w zwyczajach i praktyce życia społecznego. Dyskryminacja ze względu na wiek dotyka ludzi w różnym wieku, choć w sposób szczególnie doświadczana jest przez osoby starsze, przez co przyczynia się do wykluczania ich ze społeczeństwa”. Ujęcie to wskazuje na formalne i nieformalne bariery aktywności w różnych obszarach życia społecznego, politycznego i gospodarczego.

E. Thorpe [ibidem] wyróżnia trzy formy ageizmu: bezpośrednią, pośrednią i zwielokrotnioną. Pierwsza dotyczy mniej przychylnego traktowania jednych osób w określonej sytuacji niż pozostałych w porównywalnych warunkach. Druga stosowania wobec

A. Klimczuk, *Spoleczeństwo wielokulturowe i srebrna gospodarka. Wielokulturowość w kontekście starzenia się ludności (Multicultural Society and Silver Economy. Multiculturalism in the Context of an Ageing Population)*, [in:] M. Biernacka, A. Sadowski (eds.), *Spoleczeństwo wielokulturowe - nowe wyzwania i zagrożenia*, Uniwersytet w Białymstoku, Białystok 2012, pp. 243-268.

wszystkich pozornie neutralnych warunków, kryteriów lub praktyk, które konkretną grupę wiekową dotyczą w sposób szczególny i nie mogą zostać obiektywnie uzasadnione. Dyskryminacja zwielokrotniona jest przypadkiem szczególnie związanym ze zróżnicowaniem kulturowym seniorów. Dochodzi do niej gdy jednocześnie nakładają się na siebie różne przyczyny dyskryminacji jak np. wiek, płeć, orientacja seksualna, niepełnosprawność, rasa, pochodzenie etniczne. Nadmienić należy, że przeprowadzona w 2008 roku z inicjatywy Rzecznika Praw Obywatelskich analiza stanu przestrzegania praw osób starszych w Polsce właściwie nie poruszała tego tematu [Szatur-Jaworska, 2008]. Poza tym wyróżnia się typowe obszary w których zachodzi ageizm⁸, jego kierunki utrudniające integrację międzypokoleniową⁹ i metody przeciwdziałania¹⁰. W przypadku dyskryminacji zwielokrotnionej zaleca się dodatkowo m.in. kampanie społeczne o jej związkach z wykluczeniem i ubóstwem; promocję dobrych praktyk; uwzględnianie potrzeb mniejszości w politykach publicznych; budowanie sieci i platform dialogu między podmiotami publicznymi, komercyjnymi i pozarządowymi; oraz prowadzenie szkoleń dla prawników, dziennikarzy, przedsiębiorców, związków zawodowych i urzędników [EC, 2007b].

Ogólnie przyjmuje się, że zarządzanie różnorodnością opiera się na założeniu, iż siła robocza składa się z ludzi należących do wielu grup, które różnią się między sobą zarówno cechami widocznymi (np. płeć, wiek, grupa etniczna, niepełnosprawność), jak też niewidocznymi (np. wyznaniem religijnym, językiem, narodowością, doświadczeniami, poglądami politycznymi, stylem życia, orientacją seksualną), w tym głęboko ukrytymi składnikami tożsamości (np. przekonania, wartości, normy, postawy, wierzenia) [Mazur, 2009: 16, 53-54]. Uznaje się tu, że w oparciu o istnienie różnic powinno się tworzyć środowisko pracy w którym każdy członek organizacji będzie czuł się doceniony, a jego zdolności i umiejętności zostaną odpowiednio wykorzystane. Jednocześnie koncepcja ta zaprzecza teoriom tygła kulturowego i asymilacji kulturowej. Wykracza również poza wdrażanie zasady równych szans, która akcentuje głównie dyskryminację i problemy kobiet,

⁸ Obszarami ageizmu są przeważnie: zatrudnienie i praca, opieka zdrowotna, usługi finansowe, ubezpieczenia społeczne oraz dostęp do dóbr konsumpcyjnych, poziom dochodów i edukacji, udział w procesie decyzyjnym i dialogu społecznym, przekazy medialne o negatywnych konsekwencjach procesu starzenia się społeczeństw [Thorpe, 2004: 51-52].

⁹ Możliwe jest analizowanie aktów ageizmu pochodzących głównie od osób młodych, dorosłych lub starych oraz przy założeniu jednoczesnego współistnienia wszystkich tych kierunków [Klimczuk, 2010a: 92-107].

¹⁰ Poza prawnym zakazem ageizmu przeciwdziałaniu mu mogą sprzyjać m.in. zmiany językowe, kryteriów ustalania wieku emerytalnego, rozpatrywania relacji międzypokoleniowych, zmiany w budownictwie mieszkaniowym, badania nad starością, kampanie świadomościowe, zwalczanie przemocy wobec ludzi starszych oraz ułatwienia w dostępie do opieki zdrowotnej, edukacji przez całe życie, środków transportu i aktywnego udziału w procesie podejmowania decyzji [Szukalski, 2004: 13-14; Thorpe, 2004: 53-54].

A. Klimczuk, *Spoleczeństwo wielokulturowe i srebrna gospodarka. Wielokulturowość w kontekście starzenia się ludności (Multicultural Society and Silver Economy. Multiculturalism in the Context of an Ageing Population)*, [in:] M. Biernacka, A. Sadowski (eds.), *Spoleczeństwo wielokulturowe - nowe wyzwania i zagrożenia*, Uniwersytet w Białymstoku, Białystok 2012, pp. 243-268.

mniejszości etnicznych i niepełnosprawnych oraz kładzie mniejszy nacisk na zmianę kultury organizacyjnej, a także ogranicza się do wyrównywania szans¹¹. Wykorzystanie różnorodności przez organizacje może odbywać się poprzez stosowanie wielu technik¹² i etapów¹³. Rozwiązania te sprzyjają osiągnięciu przewagi konkurencyjnej organizacji m.in. prowadząc do wzrostu innowacyjności, zwiększenia ilości punktów widzenia niezbędnych do poszukiwania nowych pomysłów, ale też zwiększają podatność organizacji na konflikty przez wzrost nietolerancji i błędów komunikacyjnych. Koncepcja zarządzania różnorodnością po dostosowaniach może być wykorzystywana np. do koordynacji zadań publicznych we współpracy z organizacjami pozarządowymi i do kierowania wolontariuszami. Niemniej dyskusyjne jest: (1) czy w wystarczającym stopniu uwzględnia podziały nie tylko horyzontalne, ale też wertykalne określane pojęciem zróżnicowania [Sadowski, 2011: 22]; (2) czy jest wystarczająca do praktycznego konstruowania społeczeństw wielokulturowych – rozwijających się w oparciu o wysoki poziom instytucjonalizacji i dynamiki zróżnicowania kulturowego [Sadowski, 2006]; (3) czy jest możliwa do zastosowania w rozwoju regionalnym z zaangażowaniem szerokiego grona interesariuszy [Wiktorska-Święcka, 2011].

Za przedłużenie koncepcji zarządzania różnorodnością można uznać politykę kreatywności, która najogólniej opiera się na budowie warunków sprzyjających rozwijaniu procesów twórczych w organizacjach [Bilton, 2010]. Działania te prowadzą do wyłaniania się

¹¹ Zarządzanie różnorodnością jest też koncepcją szerszą niż: (1) zarządzanie wiekiem, poprzez które dąży się do poprawy pozycji i perspektyw starszych pracowników na rynku pracy; (2) zarządzanie zróżnicowaniem struktury wiekowej - tworzenia mechanizmów, które umożliwią wszystkim zatrudnionym bez względu na wiek wnoszenie pełnego wkładu w organizacje i jej rozwój w oparciu o perfekcyjne wykonawstwo pracy; (3) zarządzanie pokoleniami - dywersyfikacji podejść do poszczególnych grup wiekowych przy jednoczesnym tworzeniu warunków akceptacji i zrozumienia potrzeby takiego podejścia; oraz (4) zarządzanie pracownikami defaworyzowanymi - osobami o niższej atrakcyjności zatrudnieniowej w tym osób starszych 45/50+ [Zob. Szuwarzyński, 2010: 37-42; Jamka, 2011: 234-239, 258-261].

¹² Wyróżnia się cztery podstawowe podejścia do wykorzystania różnorodności, które mogą być wdrażane przez organizacje: (1) deficytowe - uzupełnianie kwalifikacji i umiejętności pracowników poprzez tworzenie ścieżek kariery pracowników i mentoringu; (2) antydyskryminacyjne - eliminacja dyskryminacji i uprzedzeń w organizacji w oparciu o rekrutację i selekcję na podstawie indywidualnych zdolności i umiejętności, a nie przynależności kandydatów do określonych grup; tworzenie procedur, które przyciągną do organizacji możliwie najbardziej różnorodną siłę roboczą; (3) kulturalizacji - wykorzystanie różnic kulturowych w kooperacji poprzez tworzenie sytuacji w których ich pozytywne elementy byłyby spójne z innym i respektowane przez pracowników; prowadzenie szkoleń i treningów komunikacji interkulturowej; (4) indywidualizacji - w odróżnieniu od poprzednich pogłębianie różnic poprzez stosowanie elastycznych form zatrudnienia, dopasowanie ich do sytuacji życiowej i rodzinnej poszczególnych pracowników oraz ich potrzeb i oczekiwań [Mazur, 2009: 57-60].

¹³ Wskazuje się na sześć podstawowych kroków zarządzania różnorodnością: (1) powołanie grupy projektowej ds. różnorodności; (2) opracowanie scenariuszy przyszłości organizacji; (3) sformułowanie wizji i misji firmy na podstawie jednego wybranego scenariusza; (4) przeprowadzenie audytu różnorodności; (5) określenie celów organizacji w zakresie zarządzania różnorodnością wraz z kryteriami oceny ich osiągnięcia; oraz (6) przystąpienie do wdrażania stosownych programów, szkoleń, wydarzeń i narzędzi [Mazur, 2009: 63-65].

A. Klimczuk, *Spoleczeństwo wielokulturowe i srebrna gospodarka. Wielokulturowość w kontekście starzenia się ludności (Multicultural Society and Silver Economy. Multiculturalism in the Context of an Ageing Population)*, [in:] M. Biernacka, A. Sadowski (eds.), *Spoleczeństwo wielokulturowe - nowe wyzwania i zagrożenia*, Uniwersytet w Białymstoku, Białystok 2012, pp. 243-268.

gospodarki kreatywnej obejmującej procesy ekonomizacji kultury - wykorzystania potencjału twórczości artystycznej oraz kulturyzacji gospodarki - zastosowania twórczości artystycznej w przemyśle i usługach celem uzyskania innowacji [Klasik, 2010: 48-49, 62]. Możliwości wykorzystania różnicowań społecznych i kulturowych najpełniej opisuje w swoich analizach stratyfikacji społecznej R. Florida [2010]. Autor wyróżnia dwie klasy: kreatywną – obejmującą naukowców, inżynierów, wykładowców, artystów, grafików, pisarzy, doradców, specjalistów od mediów i reklamy, projektantów, architektów oraz usługową – osób, które częściej wykonują pracę fizyczną, pozbawionych możliwości wyboru czasu pracy i stale narażonych na jej utratę. Upraszczając Florida zwraca uwagę, że coraz częściej przedsiębiorcy w skali globalnej rywalizują o pracowników pochodzących z różnych kultur, których aktywność wymaga stymulowania poprzez zróżnicowane środowiska pracy i życia codziennego, które cechują się tolerancją, innowacyjnością, przyjaznością odmiennociom oraz zróżnicowaniem usług społecznych i oferty czasu wolnego. Badacz wprowadza też pojęcie kapitału kreatywnego jako pochodnej od kapitału ludzkiego w powiązaniu ze słabymi powiązaniem międzyludzkimi (ang. *thin social capital*), które nie hamowałyby aktywności twórczych jednostek, a jednocześnie byłyby otwarte na imigrantów oraz osoby o odmiennych cechach i poglądach [Florida, 2010: 276-292]. Tym samym możliwe byłoby niwelowanie negatywnych efektów kapitału ludzkiego i społecznego jak pogłębianie różnic, wykluczanie i ograniczanie zachowań przez tradycje. Ponadto w modelu Floridy [2010: 256-275] dla rozwoju miast kreatywnych, a w konsekwencji regionów i krajów, ważne są trzy czynniki: technologie (ilość zgłaszanych wniosków patentowych), talenty (odsetek zatrudnionych na stanowiskach twórczych) i tolerancja (wypadkowa miar otwartości społeczności na różnorodność społeczną: wskaźnika liczby gejów, tygła narodów i bohemy). Skupienie ich w jednym miejscu i czasie decyduje o powstaniu ośrodków przyciągających osoby twórcze, kształtujących przewagę na rynkach dóbr i usług oraz miejsc wytwarzania i zakupu innowacji. W tym ujęciu polityka kreatywności to tworzenie zintegrowanych systemów instytucji miejskich sprzyjających gromadzeniu czynników rozwojowych.

Wykorzystanie zarządzania różnorodnością i polityki kreatywności do ograniczania dyskryminacji zwielokrotnionej uzasadnia koncepcja „budowy społeczeństwa dla ludzi w każdym wieku” rozwijana od lat 1990. i stanowiąca podstawę działań ONZ wobec starzenia się ludności [UN, 1999]. W koncepcji tej podkreśla się wykorzystanie i reinwestycję kapitału ludzkiego, społeczno-kulturowego, ekonomicznego i przyrodniczego oraz prowadzenie

A. Klimczuk, *Spoleczeństwo wielokulturowe i srebrna gospodarka. Wielokulturowość w kontekście starzenia się ludności (Multicultural Society and Silver Economy. Multiculturalism in the Context of an Ageing Population)*, [in:] M. Biernacka, A. Sadowski (eds.), *Spoleczeństwo wielokulturowe - nowe wyzwania i zagrożenia*, Uniwersytet w Białymstoku, Białystok 2012, pp. 243-268.

działań na rzecz aktywnego starzenia się, edukacji ustawicznej, promocji zdrowego stylu życia, integracji międzypokoleniowej, elastyczności rynków pracy, kształtowania przestrzeni przyjaznych seniorom, rozwoju społeczeństwa obywatelskiego, zrównoważonych polityk społecznych, zapobiegania ubóstwu i wykluczeniu osób starszych. Efektem wspólnych interwencji podmiotów publicznych, pozarządowych i komercyjnych mają być społeczeństwa opiekuńcze, tolerancyjne, uczące się z pluralizmu oraz łączące tradycję i innowacje. Szczegółowe zalecenia, co do działań i ich miar, zawiera Międzynarodowy Plan Działania nt. Aktywnego Starzenia się prowadzony przez ONZ od 2002 roku¹⁴. Podstawowy zestaw rekomendacji dla rządów krajowych związanych z kreatywnością zawiera Cel 1. w Priorytecie 1. Problemu 1. „Rozpoznanie społecznego, kulturowego, gospodarczego i politycznego wkładu osób starszych”, który podkreśla m.in. promowanie i wdrażanie konwencji praw człowieka w walce z wszelkimi formami dyskryminacji [UN, 2002: 10]. W kontekście konstruowania społeczeństw wielokulturowych istotne zalecenia zawiera też Cel 3. w Problemie 3. Priorytetu 1. „Integracja starszych migrantów w ich nowych wspólnotach” [UN, 2002: 14-15]. W latach 2009-2011 opracowano dalsze wskazówki i przykłady dobrych praktyk i zawarto je w specjalnej serii publikacji Europejskiej Komisji Gospodarczej ONZ¹⁵. Na zasadność stosowania zarządzania różnorodnością i polityki kreatywności w starzejących się społeczeństwach wskazują też analizy przytoczonych koncepcji ONZ [Inayatullah, Blackman 2003]. Ponadto aspekt zróżnicowania seniorów uwzględnia rozwijany na początku XXI wieku paradygmat kreatywnego starzenia się stanowiący próbę przekroczenia barier polityk produktywnego i aktywnego starzenia [Hanna, Perlstein, 2008]. Podejście to dotyczy angażowania osób starszych w aktywność twórczą celem odejścia od podkreślania ich problemów do wskazywania ich potencjałów. Odzwierciedleniem tej koncepcji są programy i polityki publiczne łączące twórczość artystyczną z edukacją ustawiczną, integracją oraz działaniami rehabilitacyjnymi i terapeutycznymi, które mają poprawić kondycję fizyczną i psychospołeczną, budować

Do realizacji Międzynarodowego Planu Działania nt. Aktywnego Starzenia się przystąpiła także Polska. Należy podkreślić, że dokument zaleca uwzględnianie potrzeb seniorów we wszystkich nowych ustawach i rozporządzeniach. Plan jest jednak realizowany przez państwa członkowskie dobrowolnie i nie jest prawnie wiążący. Od końca 2010 roku trwają prace nad konwencją praw osób starszych, która może zobowiązać je do regularnego składania na forum międzynarodowym sprawozdań z podejmowanych działań oraz powołania celowego ministerstwa, agencji lub departamentu do wypełniania postanowień konwencji [HelpAge, 2011].

¹⁵ *UNECE Policy Briefs on Ageing*, http://live.unece.org/pau/age/Policy_briefs/Welcome.html (z dnia 07.08.2011).

A. Klimczuk, *Spoleczeństwo wielokulturowe i srebrna gospodarka. Wielokulturowość w kontekście starzenia się ludności (Multicultural Society and Silver Economy. Multiculturalism in the Context of an Ageing Population)*, [in:] M. Biernacka, A. Sadowski (eds.), *Spoleczeństwo wielokulturowe - nowe wyzwania i zagrożenia*, Uniwersytet w Białymstoku, Białystok 2012, pp. 243-268.

znajomości oraz sprzyjać wykorzystaniu doświadczeń i przekazywaniu dziedzictwa przysłym pokoleniom.

Srebrna gospodarka w społeczeństwach zróżnicowanych kulturowo

Komisja Europejska w raporcie „Przyszłość demograficzna Europy” zaleca państwom członkowskim budowę „srebrnej gospodarki” przyjmując jednocześnie, że koncepcja ta odnosi się do „kombinacji dobrych warunków dostaw (wysoki poziom edukacji, badań i rozwoju, wrażliwe i elastyczne rynki) z rosnącą siłą nabywczą starszych konsumentów, która oferuje nowe, ogromne możliwości wzrostu ekonomicznego” [EC, 2007a: 96]. Stwierdza się też, że nie jest to jeden nowy sektor, a zbiór produktów i usług z wielu istniejących już sektorów w tym informatyki, telekomunikacji, sektora finansowego, mieszkalnictwa, transportu, energii, turystyki, kultury, infrastruktury i usług lokalnych oraz opieki długoterminowej. Podobnie P. Enste, G. Naegele i V. Leve [2008: 330] zakładają, że: „srebrna gospodarka nie powinna być traktowana jako samodzielny sektor gospodarki, lecz raczej jako przekrój rynku, w który zaangażowanych jest wiele sektorów przemysłu”. Tym samym pojęcie to niekiedy jest zamiennie stosowane ze zwrotem „srebrny rynek”, który został ukuty na początku lat 70. XX wieku w Japonii wraz ze stopniowym wzrostem dostępnych udogodnień dla osób starszych [Coulmas, 2008]. Rynek ten to nie tylko dobra, wartości i usługi dla zamożnych osób starszych, ale też specjalne rozwiązania w handlu między podmiotami gospodarczymi umożliwiające dostosowania do starzejących się zasobów pracy [Kohlbacher, Herstatt, 2008b]. To także idee „projektowania uniwersalnego” i „międzypokoleniowego”, których celem jest adaptacja dóbr i usług do osób o różnym wieku, kondycji fizycznej i możliwościach poznawczych, co może umożliwić poprawę integracji społecznej. Badania i strategie rozwoju sprzyjające budowie srebrnej gospodarki powinny uwzględniać wiele wymiarów tej koncepcji¹⁶. W tym miejscu należy zwrócić uwagę, iż mogą istnieć różne

¹⁶ P. Enste, G. Naegele i V. Leve [2008: 330-331] wyróżniają czternaście segmentów srebrnego rynku: (1) zastosowanie technologii informacyjnych (IT) w lecznictwie zamkniętym i ambulatoryjnym; (2) eleganckie życie, adaptacja mieszkań i usług ułatwiających życie, w coraz większym stopniu opartych na IT; (3) promocja samodzielnego życia, również z coraz większym wykorzystaniem IT; (4) dziedziny gerontologicznie istotne dla ekonomii zdrowia, w tym technologie medyczne i e-zdrowie, technologie wspierające słuch i wzrok, protetyka i ortopedia; (5) edukacja i kultura jako odpowiedź na chęć zdobycia wyższych stopni edukacji i zagospodarowania czasu wolnego; (6) IT i media w połączeniu z medycyną, promowaniem niezależności i bezpieczeństwa; (7) robotyka usług połączona z promocją samodzielnego życia w przypadku starszych osób z ciężkimi schorzeniami zdrowotnymi; (8) mobilność i promowanie jej elementów, np. bezpieczeństwa ruchu samochodowego; (9) wypoczynek, podróże, kultura, komunikacja i rozrywka; (10) *Fitness* i *wellness* jako

A. Klimczuk, *Spoleczeństwo wielokulturowe i srebrna gospodarka. Wielokulturowość w kontekście starzenia się ludności (Multicultural Society and Silver Economy. Multiculturalism in the Context of an Ageing Population)*, [in:] M. Biernacka, A. Sadowski (eds.), *Spoleczeństwo wielokulturowe - nowe wyzwania i zagrożenia*, Uniwersytet w Białymstoku, Białystok 2012, pp. 243-268.

kontynentalne, krajowe i regionalne modele instytucjonalizacji srebrnej gospodarki, które w odmiennym stopniu uwzględniają zróżnicowanie społeczne i kulturalne społeczeństw, w tym kategorii ludzi starych oraz współdziałania podmiotów publicznych, komercyjnych i pozarządowych [Enste, Naegele, Leve, 2008: 337-338].

Ogólnie można wskazać cztery bariery konstruowania srebrnych gospodarek na poziomie regionalnym: (1) brak podmiotów gospodarczych zainteresowanych koncepcją i sprzyjającego im otoczenia; (2) ograniczanie oferty do zamożnych starszych osób; (3) niekorzystny wzorzec konsumpcji seniorów; oraz (4) mała siła przyciągania przez regiony starszych migrantów. Za główną inicjatywę służącą przełamywaniu takich barier w UE można uznać organizację sieciową *SEN@ER - Silver Economy Network of European Regions* utworzoną w 2005 roku z inicjatywy rządu Nadrenii-Westfalii w Niemczech¹⁷. Wśród projektów sieci znajdują się dwa świadczące o poszukiwaniu rozwiązań dla starzejących się społeczeństw zróżnicowanych kulturowo. Pierwszy przykład może stanowić akademie międzykulturowej kreatywności seniorów (*InCreaSe - Intercultural Creativity of Seniors: A Travelling European Academy*)¹⁸, która była prowadzona w latach 2008-2010 we współpracy z dedykowaną edukacji kulturalnej starszych siecią *age-culture.net (European Network for Ageing and Culture)*¹⁹. Projekt ten służył wymianie praktyk wspierania kreatywności i partycypacji seniorów w ośmiu krajach UE z uwzględnieniem odmiennych grup etnicznych, narodowych i wiekowych. Opracowano też przewodnik z rekomendacjami i typologiami korzyści z kreatywności seniorów co sprzyja dalszej obiektywizacji polityki kreatywnego starzenia się [Ehlert, Fricke, Marley, 2010]. Wśród argumentów za twórczością seniorów wskazano w nim m.in. potrzeby dzielenia się wiedzą i dziedzictwem kulturowym, wykorzystania różnorodności i dialogu międzypokoleniowego. Drugi przykład stanowi projekt aktywnego starzenia się migrantów i przedstawicieli mniejszości etnicznych (*Active Ageing of Migrant Elders across Europe*) realizowany w latach 2007-2009²⁰. W jego ramach zorganizowano

odpowiedź na zwiększanie świadomości zdrowego stylu życia; (11) odzież i moda jako przejaw dążenia do integracji społecznej; (12) usługi ułatwiające codzienne życie i inne prace domowe; (13) ubezpieczenia odnoszące się głównie do form ryzyka właściwych starszemu wiekowi; (14) usługi finansowe zwłaszcza w dziedzinie ochrony kapitału, utrzymania bogactwa i zapobiegania utracie oszczędności.

¹⁷ W tym miejscu należy zaznaczyć jedynie, że przesłanki do utworzenia *SEN@ER* zrodziły się z realizacji inicjatywy „Srebrna Gospodarka” rządu Nadrenii-Westfalii rozpoczętej w 1999 roku [*SEN@ER*, www.silvereconomy-europe.org (z dnia 10.08.2011); Enste, Naegele, Leve, 2008: 325-339; Ferry i wsp., 2006: 31-33, 80-90].

¹⁸ *Intercultural Creativity of Seniors: A Travelling European Academy*, www.increase-project.eu (z dnia 10.08.2011).

¹⁹ *European Network for Ageing and Culture*, www.age-culture.net (z dnia 10.08.2011).

²⁰ *Active Ageing of Migrant Elders across Europe*, www.aamee.eu (z dnia 11.08.2011).

A. Klimczuk, *Spoleczeństwo wielokulturowe i srebrna gospodarka. Wielokulturowość w kontekście starzenia się ludności (Multicultural Society and Silver Economy. Multiculturalism in the Context of an Ageing Population)*, [in:] M. Biernacka, A. Sadowski (eds.), *Spoleczeństwo wielokulturowe - nowe wyzwania i zagrożenia*, Uniwersytet w Białymstoku, Białystok 2012, pp. 243-268.

dwa europejskie konkursy i sześć programów wymiany dobrych praktyk w zakresie społecznej, ekonomicznej i kulturalnej integracji starszych imigrantów, listę kontrolną do wykorzystania w pracy wolontarystycznej na ich rzecz i z ich udziałem, podręcznik dobrych praktyk, konferencję naukową i sieć badawczą oraz memorandum do władz publicznych i społeczeństw europejskich. Projekty te nie są odosobnionymi przypadkami niemniej opis podobnych inicjatyw i ich uzasadnień wykracza poza ramy niniejszego opracowania²¹.

Podsumowanie

Artykuł miał na celu wskazanie wybranych powiązań między koncepcjami dotyczącymi konstruowania społeczeństw wielokulturowych i srebrnych gospodarek przy uwzględnieniu ich oddziaływania na rozwój regionalny. Przybliżono kontrowersje związane z wykorzystaniem wskaźników obciążenia demograficznego, możliwości zastosowania nowych metod pomiaru sprzyjających analizom zróżnicowania społecznego i kulturowego seniorów. Omówiono teoretyczne i praktyczne dylematy formułowania i prowadzenia polityk migracyjnych celem równoważenia niedoborów siły roboczej w tym migracji zastępczych wobec starzenia się i ubytków ludności. Zwrócono uwagę na problem dyskryminacji zwielokrotnionej oraz możliwości zapobiegania i przeciwdziałania jej poprzez zarządzanie różnorodnością i politykę kreatywności, które uzasadnia koncepcja „budowy społeczeństwa dla ludzi w każdym wieku” i paradygmat kreatywnego starzenia się. Wskazano też cechy idei srebrnej gospodarki wraz z barierami jej rozwoju i przykładami ich przełamywania.

Podjęty przegląd literatury przedmiotu uzasadnia poszukiwanie możliwości łącznego zastosowania koncepcji budowy wielokulturowych i srebrnych społeczeństw i gospodarek. Można także wyróżnić osiem dalszych kierunków badań nad wspólnymi wątkami przybliżonych zjawisk. Pierwszy może dotyczyć analiz doświadczeń, potencjałów i jakości życia osób starszych w regionach zróżnicowanych kulturowo i na pograniczach o zwiększonej skali migracji ludności [Sadowski, 2006: 18-20, 45-50, 199]. Wiążą się z tym badania nad różnicami wśród seniorów z poszczególnych grup etnicznych i mniejszości narodowych w

²¹ Podobne inicjatywy związane ze zróżnicowaniem społecznym i kulturowym seniorów to m.in. *InterGenerationes*, www.intergenerationes.eu (z dnia 10.08.2011); *Międzykulturowy koktajl seniorów*, <http://utw.uwb.edu.pl/index2?p=92> (z dnia 10.08.2011); *Międzykulturowa Akademia Trzeciego Wieku*, www.akademia3wieku.ewst.pl (z dnia 10.08.2011); *Global Network of Age-friendly Cities*, www.who.int/ageing/age_friendly_cities_network/en/ (z dnia 10.08.2011); *MOBIAGE*, www.mobiage.net (z dnia 10.08.2011); IMI, 2010.

A. Klimczuk, *Spoleczeństwo wielokulturowe i srebrna gospodarka. Wielokulturowość w kontekście starzenia się ludności (Multicultural Society and Silver Economy. Multiculturalism in the Context of an Ageing Population)*, [in:] M. Biernacka, A. Sadowski (eds.), *Spoleczeństwo wielokulturowe - nowe wyzwania i zagrożenia*, Uniwersytet w Białymstoku, Białystok 2012, pp. 243-268.

dostęp do świadczeń i usług społecznych [Warnes i wsp., 2004; Nazroo, 2006]. Drugi kierunek to przegląd polityk migracyjnych oraz programów rozwoju regionalnego i lokalnego pod względem potrzeb i problemów starszych wiekiem migrantów [Warnes, 2006: 217]. Trzecim mogą być badania i obserwacje indywidualnych i zbiorowych uwarunkowań decyzji migracyjnych seniorów i ich skłonności do zwielokrotnienia przynależności i miejsc zamieszkania [Warnes, 2006: 217; Andrews i wsp., 2007]. Po czwarte dostrzeganie koncepcji srebrnej gospodarki w rządowych dokumentach strategicznych [Boni, 2009, 2011] oraz analizach i strategiach na poziomie regionalnym w województwach małopolskim, podlaskim i warmińsko-mazurskim [Golinowska, 2010; Plawgo i wsp., 2009; SWWM, 2005; ZWM 2010; ZWWM, 2008] uzasadnia analizy nad możliwościami jej rozwoju. Piątym kierunkiem mogą być studia nad zróżnicowaniem kulturowym modeli srebrnej gospodarki, w tym ich zróżnicowaniem w krajach UE [Ferry i wsp., 2006; Grosse, 2010]. Analizy te powinny brać pod uwagę zróżnicowanie segmentów srebrnego rynku oraz wielosektorowość podmiotów działających w interesie seniorów wraz z zastosowaniem koncepcji społecznej odpowiedzialności biznesu i ekonomii społecznej [Kohlbacher, Herstatt, 2008a]. Szósty kierunek to badania dotyczące rozwoju społeczności regionalnych i lokalnych z uwzględnieniem różnic między osobami starszymi dotyczącymi nie tylko ich wieku, ale też np. płci, orientacji seksualnej, pochodzenia, narodowości, wyznania, światopoglądów i niepełnosprawności [AoA, 2010]. Siódmym kierunkiem mogą być badania nad dyskryminacją zwielokrotnioną m.in. mechanizmami ochrony prawnej, zapobiegania i eliminowania dyskryminacji instytucjonalnej, zbierania danych o przypadkach jej występowania oraz monitoringu naruszeń i zaniedbań [EC, 2007b]. Ósmy postulowany krok to prace nad społecznymi teoriami starzenia się uwzględniającymi współczesne przemiany gospodarcze i zróżnicowanie kulturowe seniorów [McMullin, 2000].

Wskazane wątki i kierunki badań pozwalają twierdzić, że istnieje jeszcze wiele możliwych obszarów analiz miejsca srebrnej gospodarki w rozwoju regionalnym społeczeństw zróżnicowanych kulturowo.

Bibliografia

Albert S.M. (2007), *Cultural and Ethnic Influences on Aging*, (w:) J.E. Birren (ed.), *Encyclopedia of Gerontology. Age, Aging, and the Aged*, Oxford, Academic Press, s. 336-343.

A. Klimczuk, *Spoleczeństwo wielokulturowe i srebrna gospodarka. Wielokulturowość w kontekście starzenia się ludności (Multicultural Society and Silver Economy. Multiculturalism in the Context of an Ageing Population)*, [in:] M. Biernacka, A. Sadowski (eds.), *Spoleczeństwo wielokulturowe - nowe wyzwania i zagrożenia*, Uniwersytet w Białymstoku, Białystok 2012, pp. 243-268.

Andrews G.J., Cutchin M., McCracken K., Phillips D.R., Wilese J. (2007), *Geographical Gerontology: The constitution of a discipline*, „Social Science & Medicine” 2007, nr 65, s. 151-168.

AoA (2010), *A Toolkit for Serving Diverse Communities*, Administration on Aging, Washington.

Bałandynowicz-Panfil K. (2010), *Globalne procesy migracyjne jako odpowiedź na konsekwencje starzenia się społeczeństw*, (w:) J. Rymarczyk (red.), *Ekonomia. Problemy globalizacji*, Wrocław, Wyd. UE we Wrocławiu, s. 11-20.

Bijak J., Kupiszewska D., Kupiszewski M. (2005), *Replacement Migration Revisited: Migratory Flows, Population and Labour Force in Europe, 2002-2052*, referat z konferencji UNECE Work Session on Demographic Projections, Wiedeń, 21-23.09.2005, http://circa.europa.eu/irc/dsis/jointestatunece/info/data/paper_Bijak.pdf (z dnia 09.08.2011).

Boni M. (red.) (2009), *Raport Polska 2030. Wyzwania rozwojowe*, Warszawa, KPRM.

Boni M. (red.) (2011), *Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju 2030. Wersja robocza*, KPRM, Warszawa, <http://zds.kprm.gov.pl/dlugookresowa-strategia-rozwoju-kraju> (z dnia 20.10.2011),

Castells M. (2007), *Spoleczeństwo sieci*, Warszawa, PWN.

CE (Council of Europe) (2011), *Living Together: Combining diversity and freedom in 21st-century Europe. Report of the Group of Eminent Persons of the Council of Europe*, Strasbourg, <http://book.coe.int/ftp/3664.pdf> (z dnia 10.08.2011).

Coulmas F. (2008), *Looking at the Bright Side of Things*, (w:) F. Kohlbacher, C. Herstatt (eds.), *The Silver Market Phenomenon. Business Opportunities in an Era of Demographic Change*, Heidelberg, Springer, s. v-vi.

Dobrowolski P. (2006), *Starsi Polacy żyją na koszt młodszych Polaków - zarys zjawiska*, Raport nr 21, Warszawa, Instytut Sobieskiego.

EC (European Commission) (2007a), *Europe's demographic future. Facts and figures on challenges and opportunities*, Luxembourg.

EC (European Commission) (2007b), *Tackling Multiple Discrimination. Practices, policies and laws*, Luxembourg.

EC (European Commission) (2011), *Demography report 2010. Older, more numerous and diverse Europeans*, Luxembourg.

A. Klimczuk, *Spoleczeństwo wielokulturowe i srebrna gospodarka. Wielokulturowość w kontekście starzenia się ludności (Multicultural Society and Silver Economy. Multiculturalism in the Context of an Ageing Population)*, [in:] M. Biernacka, A. Sadowski (eds.), *Spoleczeństwo wielokulturowe - nowe wyzwania i zagrożenia*, Uniwersytet w Białymstoku, Białystok 2012, pp. 243-268.

Ehlert A., Fricke A., Marley M. (2010), *The InCreaSe guide. A Manual About Intercultural Creativity of Older Age*, Badajoz-Glasgow-Remscheid-Wolfenbüttel, InCreaSe Learning Partnership.

Enste P., Naegele G., Leve V. (2008), *The Discovery and Development of the Silver Market in Germany*, (w:) F. Kohlbacher, C. Herstatt (eds.), *The Silver Market Phenomenon. Business Opportunities in an Era of Demographic Change*, Heidelberg, Springer, s. 325-339.

Ervik R. (2009), *A Missing Leg of Ageing Policy Ideas: Dependency Ratios, Technology and International Organizations*, referat z konferencji ESPAnet, Urbino, 17-19.09.2009, www.espanet-italia.net/conference2009/paper/15%20-%20Ervik.pdf (z dnia 11.08.2011).

Ferry M., Novotný V., Mancusi V., Gross T., Bachtler J. (2006), *Regions for All Ages: The Implications of Demographic Ageing for Regional Policy*, Glasgow, European Policies Research Centre University of Strathclyde.

Florida R. (2010), *Narodziny klasy kreatywnej oraz jej wpływ na przeobrażenia w charakterze pracy, wypoczynku, społeczeństwa i życia codziennego*, Warszawa, NCK.

Galor Z. (2008), *Migracje a „zasoby dla innych” jako forma kapitału społecznego*, (w:) K. Markowski (red.), *Migracja - wartość dodana?*, Lublin, KUL, s. 58-72.

Giancola F. (2006), *The generation gap. More myth than reality*, „Human Resource Planning” 2006, nr 4(29), s. 32-37.

Giddens A. (2009), *Europa w epoce globalnej*, Warszawa, PWN.

Golinowska S. (red.) (2010), *Wyzwania Małopolski w kontekście starzenia się społeczeństwa. Podejście strategiczne*, „Małopolskie Studia Regionalne” 2010, nr 2-3.

Górny A. (red.) (2010), *Transformacja nieoczywista. Polska jako kraj imigracji*, Warszawa, Wyd. UW.

Grabowska-Lusińska I., Żylicz A. (red.) (2008), *Czy polska gospodarka potrzebuje cudzoziemców?*, Warszawa, OBM WNE UW.

Grosse T.G. (2010), *Kulturowe podstawy różnicowań kapitalizmu w Europie*, (w:) J. Kochanowicz, M. Marody (red.), *Kultura i gospodarka*, Warszawa, Scholar, s. 223-246.

GUS (2009), *Prognoza ludności na lata 2008-2035*, Warszawa.

HelpAge (2011), *The Madrid Plan and you*, „Ageways” 2011, Issue 77.

- A. Klimczuk, *Spoleczeństwo wielokulturowe i srebrna gospodarka. Wielokulturowość w kontekście starzenia się ludności (Multicultural Society and Silver Economy. Multiculturalism in the Context of an Ageing Population)*, [in:] M. Biernacka, A. Sadowski (eds.), *Spoleczeństwo wielokulturowe - nowe wyzwania i zagrożenia*, Uniwersytet w Białymstoku, Białystok 2012, pp. 243-268.
- Hanna G., Perlstein S. (2008), *Creativity Matters: Arts and Aging in America*, "The Monograph" 2008, September.
- Herdt G., de Vries B. (eds.) (2004), *Gay and Lesbian Aging. Research and Future Directions*, New York, Springer.
- IMI (2010), *Best Practices for Integration of Migrants in The EU Member States*, International Management Institute, Dobrich.
- Inayatullah S., Blackman C. (eds.) (2003), *Special Issue: A society for all ages, "foresight"* 2003, nr 5.
- Jamka B. (2011), *Czynnik ludzki we współczesnym przedsiębiorstwie. Zasób czy kapitał? Od zarządzania kompetencjami do zarządzania różnorodnością*, Warszawa, Oficyna Wolters Kluwer.
- Kawczyńska-Butrym Z. (2009), *Migracje. Wybrane zagadnienia*, Lublin, UMCS.
- KE (Komisja Europejska) (2011), *Zmniejszanie nierówności zdrowotnych w Unii Europejskiej*, Luksemburg.
- Klasik A. (2010), *Od sektora kultury do przemysłów kreatywnych*, (w:) A. Gwóźdź (red.), *Od przemysłów kultury do kreatywnej gospodarki*, Warszawa, NCK, s. 47-63.
- Klimczuk A. (2009), *W kreatywnym chaosie. O zróżnicowaniu starości na przykładzie prac społeczności deviantART.com*, (w:) H. Jakubowska, A. Raciniewska, Ł. Rogowski (red.), *Patrząc na starość*, Poznań, UAM, s. 165-211.
- Klimczuk A. (2010a), *Bariery i perspektywy integracji międzypokoleniowej we współczesnej Polsce*, (w:) D. Kałuża, P. Szukalski (red.), *Jakość życia seniorów w XXI wieku z perspektywy polityki społecznej*, Łódź, Wydawnictwo Biblioteka, s. 92-107.
- Klimczuk A. (2010b), *Bezpieczeństwo ludzi starych w kontekście badań nad kapitałem społecznym na przykładzie mieszkańców Białegostoku*, (w:) M. Halicka, J. Halicki, K. Czykier (red.), *Zagrożenia w starości i na jej przedpolu*, Białystok, UwB, s. 75-90.
- Kohlbacher F., Herstatt C. (2008a), *Lessons Learned and the Challenges and Opportunities Ahead*, (w:) F. Kohlbacher, C. Herstatt (eds.), *The Silver Market Phenomenon. Business Opportunities in an Era of Demographic Change*, Heidelberg, Springer, s. 495-497.
- Kohlbacher F., Herstatt C. (2008b), *Preface and Introduction*, (w:) F. Kohlbacher, C. Herstatt (eds.), *The Silver Market Phenomenon. Business Opportunities in an Era of Demographic Change*, Heidelberg, Springer, s. xi-xxv.

- A. Klimczuk, *Spoleczeństwo wielokulturowe i srebrna gospodarka. Wielokulturowość w kontekście starzenia się ludności (Multicultural Society and Silver Economy. Multiculturalism in the Context of an Ageing Population)*, [in:] M. Biernacka, A. Sadowski (eds.), *Spoleczeństwo wielokulturowe - nowe wyzwania i zagrożenia*, Uniwersytet w Białymstoku, Białystok 2012, pp. 243-268.
- Kukliński A., Pawłowski K. (red.) (2006), *Przyszłość Europy. Wyzwania globalne. Wybory strategiczne*, Nowy Sącz, WSBNLU.
- Kurkiewicz J. (2010), *Struktura ludności według podstawowych cech demograficznych*, (w:) J. Kurkiewicz (red.), *Procesy demograficzne i metody ich analizy*, Kraków, Wyd. UE, s. 104-138.
- KWE (Komisja Wspólnot Europejskich) (2005), *Zielona Księga „Wobec zmian demograficznych: nowa solidarność między pokoleniami”*, Bruksela, 16.03.2005.
- KWE (Komisja Wspólnot Europejskich) (2009), *Sprostanie wyzwaniom związanym ze skutkami starzenia się społeczeństwa w UE (Sprawozdanie na temat starzenia się społeczeństwa, 2009)*, Bruksela, 29.04.2009.
- Longino C.F., Bradley D.E. (2006), *Internal and International Migration*, (w:) R.H. Binstock, L.K. George (eds.), *Handbook of Aging and the Social Sciences*, London, Elsevier, s. 76-93.
- Markides K.S., Rudkin L., Wallace S.P. (2007), *Ethnicity and Minorities*, (w:) J.E. Birren (ed.), *Encyclopedia of Gerontology. Age, Aging, and the Aged*, Oxford, Academic Press, s. 532-538.
- Mazur B. (2009), *Zarządzanie w warunkach różnorodności zasobów ludzkich*, Białystok, WSiFiZ.
- McMullin J.A. (2000), *Diversity and the State of Sociological Aging Theory*, „The Gerontologist” 2000, nr 5, s. 517-530.
- Mehrotra C.M., Wagner L. (2009), *Aging and Diversity. An Active Learning Experience*, New York, Taylor & Francis.
- Nazroo J. (2006), *Ethnicity and Old Age*, (w:) J.A. Vincent, C. Phillipson, M. Downs (eds.), *The Futures of Old Age*, London, Sage, s. 62-72.
- Okólski M. (2004a), *Demografia*, Warszawa, Scholar.
- Okólski M. (2004b), *Demografia zmiany społecznej*, Warszawa, Scholar.
- Plawgo B., Klimczuk M., Citkowski M., Juchnicka M., Klimczuk A. (2009), *Startery podlaskiej gospodarki. Analiza gospodarczych obszarów wzrostu i innowacji województwa podlaskiego: sektor rehabilitacji geriatrycznej*, Białystok, WUP.
- RUE (Rada Unii Europejskiej) (2010), *Projekt Europa 2030. Wyzwania i szanse - sprawozdanie dla Rady Europejskiej sporządzone przez Grupę Refleksji dotyczące przyszłości UE do roku 2030*, Bruksela.

A. Klimczuk, *Spoleczeństwo wielokulturowe i srebrna gospodarka. Wielokulturowość w kontekście starzenia się ludności (Multicultural Society and Silver Economy. Multiculturalism in the Context of an Ageing Population)*, [in:] M. Biernacka, A. Sadowski (eds.), *Spoleczeństwo wielokulturowe - nowe wyzwania i zagrożenia*, Uniwersytet w Białymstoku, Białystok 2012, pp. 243-268.

Sadowski A. (2006), *Białystok. Kapitał społeczny mieszkańców miasta*, Białystok, WSE.

Sadowski A. (2009), *Procesy konstruowania społeczeństwa wielokulturowego*, (w:) B. Poskrobko, *Zrównoważony rozwój gospodarki opartej na wiedzy*, Białystok, WSE, s. 70-81.

Sadowski A. (2011), *Socjologia wielokulturowości jako nowa subdyscyplina socjologiczna*, „Pogranicze. Studia społeczne” 2011, Tom XVIII, s. 5-25.

Saffo P., Soojung-Kim Pang A. (2004), *The Globally mobile boomers*, (w:) K. Vian, P. Saffo (eds.), *2004 Ten-Year Forecast: Perspectives*, Palo Alto, Institute for the Future, s. 15-22.

Stone L.O. (2006), *Demography*, (w:) R. Schulz (ed.), *The Encyclopedia of Aging: A Comprehensive Resource in Gerontology and Geriatrics*, New York, Springer, s. 299-302.

Strzelecki Z. (2008), *Polityka regionalna*, (w:) Z. Strzelecki (red.), *Gospodarka regionalna i lokalna*, Warszawa, PWN, s. 78-120.

SWWM (Sejmik Województwa Warmińsko-Mazurskiego) (2005), *Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego województwa warmińsko-mazurskiego do roku 2020*, Olsztyn.

Synak B. (1999), *Ludzie starzy*, (w:) *Encyklopedia socjologii. Tom 2*, Warszawa, Oficyna Naukowa, s. 144-149.

Synak B. (2000), *Pozycja społeczna ludzi starych w warunkach zmian ustrojowych i cywilizacyjno-kulturowych*, (w:) B. Synak (red.), *Ludzie starzy w warunkach transformacji ustrojowej*, Wyd. UG, Gdańsk s. 7-15.

Szatur-Jaworska B. (2000), *Ludzie starzy i starość w polityce społecznej*, Warszawa, ASPRA-JR.

Szatur-Jaworska B. (2006), *Spoleczne skutki starzenia się ludności*, (w:) B. Szatur-Jaworska, P. Błędowski, M. Dziegielewska, *Podstawy gerontologii społecznej*, Warszawa, ASPRA-JR, s. 241-256.

Szatur-Jaworska B. (red.) (2008), *Stan przestrzegania praw osób starszych w Polsce. Analiza i rekomendacje działań*, Warszawa, Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich.

Sztaba S. (2010), *Kryzys demograficzny jako przejaw kryzysu wartości współczesnej cywilizacji zachodniej*, (w:) J. Osiński (red.), *Współczesna cywilizacja Zachodu. Atuty i słabości*, Warszawa, Oficyna Wydawnicza SGH, s. 143-172.

Sztompka P. (2007), *Zaufanie. Fundament społeczeństwa*, Kraków, Znak.

- A. Klimczuk, *Spółeczeństwo wielokulturowe i srebrna gospodarka. Wielokulturowość w kontekście starzenia się ludności (Multicultural Society and Silver Economy. Multiculturalism in the Context of an Ageing Population)*, [in:] M. Biernacka, A. Sadowski (eds.), *Spółeczeństwo wielokulturowe - nowe wyzwania i zagrożenia*, Uniwersytet w Białymstoku, Białystok 2012, pp. 243-268.
- Szukalski P. (2004), *Uprzedzenia i dyskryminacja ze względu na wiek (ageism) - przyczyny, przejawy, konsekwencje*, „Polityka Społeczna” 2004, nr 2, s. 11-15.
- Szukalski P. (2006), *Zagrożenie czy wyzwanie - proces starzenia się ludności*, „Polityka Społeczna” 2006, nr 9, s. 6-10.
- Szuwarzyński A. (2010), *Przykłady dobrych praktyk*, (w:) A. Szuwarzyński, P. Błędowski, *Aktywizacja zawodowa osób w wieku 50+ - szanse i ograniczenia*, Sopot, PBS DGA, s. 36-47.
- Thorpe E. (2004), *Dyskryminacja ze względu na wiek w Unii Europejskiej*, (w:) B. Tokarz (red.), *My też! Seniorzy w Unii Europejskiej*, ARFP, Warszawa, s. 50-59.
- Trafiałek E. (2006), *Starzenie się i starość: wybór tekstów z gerontologii społecznej*, Kielce, Wszechnica Świętokrzyska.
- UN (United Nations) (1999), *Highlights of an expert consultation on developing a policy framework for a society for all ages - From the Annex of A54/268 - Report of the Secretary General International Year of Older Persons 1999: activities and legacies*, www.un.org/esa/socdev/ageing/policyframework.html (z dnia 04.01.2011).
- UN (United Nations) (2001), *World Population Ageing: 1950-2050*, New York.
- UN (United Nations) (2002), *Report of the Second World Assembly on Ageing Madrid. Madrid International Plan of Action on Ageing*, New York.
- UN (United Nations) (2010), *World Population Ageing 2009*, New York.
- UNDP (United Nations Development Programme) (1999), *Raport o Rozwoju Społecznym. Polska 1999. Ku godnej aktywnej starości*, Warszawa.
- UNPD (United Nations Population Division) (2000) *Replacement Migration: Is it A Solution to Declining and Ageing Populations?*, New York.
- Vos R., Ocampo J.A., Cortez A.L. (eds.) (2008), *Ageing and Development*, New York, United Nations, Zed Books.
- Warnes A.M., Friedrich K., Kellaher L., Torres S. (2004), *The diversity and welfare of older migrants in Europe*, „Ageing & Society” 2004, nr 24, s. 307-326.
- Warnes T. (2006), *The Future Life Course, Migration and Old Age*, (w:) J.A. Vincent, C. Phillipson, M. Downs (eds.), *The Futures of Old Age*, London, Sage, s. 208-217.
- Wiktorska-Święcka A. (2011), *Zainwestuj w różnorodność. Logiczna decyzja biznesowa dla rozwoju Dolnego Śląska*, Wrocław, Fundacja „Krzyżowa”.

A. Klimczuk, *Spoleczeństwo wielokulturowe i srebrna gospodarka. Wielokulturowość w kontekście starzenia się ludności (Multicultural Society and Silver Economy. Multiculturalism in the Context of an Ageing Population)*, [in:] M. Biernacka, A. Sadowski (eds.), *Spoleczeństwo wielokulturowe - nowe wyzwania i zagrożenia*, Uniwersytet w Białymstoku, Białystok 2012, pp. 243-268.

ZWM (Zarząd Województwa Małopolskiego) (2010), *Strategia Rozwoju Województwa Małopolskiego na lata 2011-2020. Projekt*, Kraków.

ZWWM (Zarząd Województwa Warmińsko-Mazurskiego) (2008), *Wojewódzki program na rzecz osób starszych na lata 2009-2013*, Olsztyn.

Netografia

Active Ageing of Migrant Elders across Europe, www.aamee.eu (z dnia 11.08.2011).

American Society on Aging - Diversity, www.asaging.org/diversity (z dnia 07.08.2011)

Centre for Cultural Diversity in Ageing, www.culturaldiversity.com.au (z dnia 07.08.2011).

European Network for Ageing and Culture, www.age-culture.net (z dnia 10.08.2011).

EUROPOP2010 - Convergence scenario, national level (proj_10c2150p), <http://ec.europa.eu/eurostat> (z dnia 10.08.2011).

Global Network of Age-friendly Cities, www.who.int/ageing/age_friendly_cities_network/en/ (z dnia 10.08.2011).

Intercultural Creativity of Seniors: A Travelling European Academy, www.increase-project.eu (z dnia 10.08.2011).

InterGenerationes, www.intergenerationes.eu (z dnia 10.08.2011).

Międzykulturowa Akademia Trzeciego Wieku, www.akademia3wieku.ewst.pl (z dnia 10.08.2011).

Międzykulturowy koktajl seniorów, <http://utw.uwb.edu.pl/index2?p=92> (z dnia 10.08.2011).

MOBIAGE, www.mobiage.net (z dnia 10.08.2011).

SEN@ER, www.silvereconomy-europe.org (z dnia 10.08.2011).

Stowarzyszenie Gerontologów Społecznych, www.przewodnik-praga.ipns.pl/strony/sgs/ (z dnia 06.08.2011).

UNECE Policy Briefs on Ageing, http://live.unece.org/pau/age/Policy_briefs/Welcome.html (z dnia 07.08.2011).

World Population Prospects: The 2010 Revision, United Nations Population Division, New York, <http://esa.un.org/unpd/wpp/index.htm> (z dnia 10.08.2011).

STRESZCZENIE

Proces starzenia się społeczeństw stanowi istotne wyzwanie dla krajów Unii Europejskiej. W napływie emigrantów z młodszych regionów świata - głównie Azji i Afryki - dostrzega się

A. Klimczuk, *Spoleczeństwo wielokulturowe i srebrna gospodarka. Wielokulturowość w kontekście starzenia się ludności (Multicultural Society and Silver Economy. Multiculturalism in the Context of an Ageing Population)*, [in:] M. Biernacka, A. Sadowski (eds.), *Spoleczeństwo wielokulturowe - nowe wyzwania i zagrożenia*, Uniwersytet w Białymstoku, Białystok 2012, pp. 243-268.

sposobu na uzupełnienie malejących zasobów pracy, co prowadzi do wzrostu obaw w zakresie możliwości ich integracji w wymiarze międzypokoleniowym ze społecznościami przyjmującymi. Jednocześnie upatruje się korzyści z migracji seniorów oraz możliwości kształtowania gospodarek regionalnych i lokalnych tak by sprzyjały zaspokajaniu ich potrzeb. Celem opracowania jest przybliżenie koncepcji ageizmu (dyskryminacji ze względu na wiek) w formie zwielokrotnionej, zarządzania różnorodnością, polityki kreatywności oraz związków wielokulturowości z konstruowaniem srebrnych gospodarek. Podsumowanie zawiera potencjalne kierunki dalszych badań nad wielokulturowymi aspektami srebrnej gospodarki.

SŁOWA KLUCZOWE: zróżnicowanie kulturowe ludzi starych; srebrna gospodarka; wykluczenie robotyczne; dyskryminacja ze względu na wiek; zarządzanie różnorodnością; polityka kreatywnego starzenia się.

SUMMARY

Multicultural society and silver economy. Multiculturalism in the context of an ageing population

Process of ageing is important challenge for European Union countries. Influx of immigrants from younger regions of the world - mainly in Asia and Africa - is considered to be a way of supplementing dwindling labour resources, which leads to an increase in concern for their possible inclusion in the intergenerational dimension of the host communities. At the same time sees the benefits of migration and seniors opportunities to develop regional economies and encourage local authorities in order to meet their needs. Aim of this paper is to present concepts of multiple age discrimination, diversity management, creativity policy and relationships of multicultural society with construction of silver economies. Summary contains potential directions for further research on multicultural aspects of silver economy.

KEY WORDS: cultural diversity of the elderly; silver economy; robotics divide; age discrimination; diversity management; creative ageing policy.